

Sagało, Agnieszka

Sprzęty liturgiczne w kościele pw. Nawiedzenia NMP w Ostrołęce

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 13, 67-70

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**Agnieszka Sagała
Ostrołęka**

Sprzęty liturgiczne w kościele pw. Nawiedzenia NMP w Ostrołęce

Sprawowanie liturgii w kościele wymaga odpowiedniej oprawy. Wykonywane z różnorodnych kruszców i tkanin aparaty i sprzęty liturgiczne stały się obok tej głównej funkcji także czynnikiem kulturotwórczym. Monstrancje, kielichy, relikwiarze, ornaty to często wspaniałe dzieła sztuki rzemiosła artystycznego. Niestety dotychczas badacze w znikomym stopniu interesowali się realizowanymi na Mazowszu, a może bardziej dla Mazowsza tego typu dziełami sztuki. Faktem jest, że do naszych czasów przetrwały przede wszystkim skarbcze katedr, kolegiat i nie zniesionych w XIX i XX wieku klasztorów. Opracowywanie ich ograniczyło się tylko do najciekawszych przykładów, pomijane było zupełnie wyposażenie prowincjonalnych kościołów.¹ Czasem jednak i tu można znaleźć zabytki, które może nie są arcydziełami sztuki zdobniczej, ale stanowią dziedzictwo kulturalne i pokazują tak rozwój sieci parafialnej jak i zasoby finansowe ofiarodawców. Nawet najbardziej typowy kielich, ornat może być punktem do szerszej analizy zagadnień z zakresu historii sztuki, kultury czy kościoła.

Sejm w 1557 roku wydał uchwałę o prowadzeniu w dobrach królewskich i szlacheckich inwentarzy „skarbów” kościelnych. Postanowienie to wyprzedziło w tej materii o pięć lat dekret Synodu Trydenckiego o uporządkowaniu diecezji, wizytacjach itp. Od tego czasu zaczynają się powszechniej pojawiać w kościołach parafialnych lustratorzy, a co za tym idzie - natrafic można na materialne ślady ich działalności - spisane lustracje, inwentarze i wizytacje.²

Omówienie złotnictwa z ostrołęckiego kościoła farnego możemy znaleźć jedynie w katalogu zabytków³, a także pewne informacje na zasadzie kwerendy archiwalnej w opracowaniu wykonanym przez olsztyński oddział PKZ.⁴

Z dawnych sprzętów liturgicznych zachowały się tutaj dwa relikwiarze, kielich mszalny a także barokowy ornat. Z zapisek źródłowych warto jeszcze wymienić wspominaną w wizytacji z 1608 roku monstrancję zdobioną kamieniami i koralami przerobioną w I poł. XIX wieku, kielich darowany przez mieszczan ostrołęckich z datą 1663, puszkę „roboty augsburskiej” wspomnianą w źródłach z 1781.⁵ Potwierdza to w pewnym stopniu istnienie pewnej struktury występowania sprzętów. Najczęściej przetrwały kielichy i patery w drugiej kolejności relikwiarze a następnie monstrancje, puszki

i ampułki. Najrzadziej znajdujemy lampki wieczne, hostiarki i łódki na kadzidło. Być może istniała taka struktura darów, a może w odwrotnej kolejności decydowano się na przetapianie kruszcu w celu sporządzenia wyrobów nowych tzn. modniejszych, bądź po prostu potrzebniejszych.

Z zachowanych sprzętów tylko na stopie jednego z relikwiarzy odnajdujemy miejską puncę Warszawy i 12-litowe oznaczenie próby. Najprawdopodobniej też była Warszawa największym ośrodkiem produkcji złotniczej na Mazowszu. Inne większe ośrodki złotnicze, skąd mogły docierać argenteria to może Wilno czy Lublin, najmniej prawdopodobne, że Toruń. Istniał tam bowiem nakaz sygnowania przez złotników swych dzieł, który, co ważniejsze był przestrzegany. Istnieje duże prawdopodobieństwo, iż przedmioty z fary pochodziły z małych warsztatów lokalnych, istniejących prawdopodobnie w Płocku, Pułtusk czy Ciechanowie, co jednak ze względu na aktualny stan badań jest niemożliwe do ustalenia. Poza tym nie istnieją żadne pewne dowody na istnienie na Mazowszu mniejszych ośrodków produkcji złotniczej, a argenteria średniej jakości wcale nie dają pewnego dowodu na istnienie ośrodków produkcji miejscowej.⁶ Oprócz tego złotnictwo na terenach Polski wschodniej i centralnej rzadko było opatrzone jakimikolwiek znakami.

Znajdujący się na wyposażeniu parafii srebrny kielich zdobiony jest złożoną ornamentyką, wykonaną być może w okresie późniejszym. Sześciopięciopalcowa stopa dekorowana jest bogato trybowaną dekoracją roślinną z motywem akantu. Ten sam motyw dekoracyjny w formie odwróconych liści powtarza się na gruszkowatym nodusie, a także na ażurowym koszyczku. Koszyczek dekorowany jest także uskrzydłonymi główkami aniołków. Powtarzający się w dekoracji kielicha suchy akant stał się głównym elementem zdobniczym w złotnictwie ok. 1700 roku.⁷

Na wyposażeniu kościoła znajdują się także dwa relikwiarze w formie monstrancji. Oba zabytki reprezentują formy barokowe. Sprawa wydatowania pierwszego z nich (Św. Aurelii) nie budzi prawie zupełnie wątpliwości. Na stopie mamy bowiem znak probierni warszawskiej - syrenkę umieszczoną w owalu - umieszczaną w takiej formie na produktach stołecznych w ostatnim dziesięcioleciu XVIII wieku.⁸ Poza tym jest to zabytek jednorodny stylistycznie, choć używane tutaj formy złotnicze stosowane były powszechniej pół wieku wcześniej.

Problemy związane z datowaniem stwarza relikwiarz Św. Konstancji. Brakuje tu przede wszystkim jedności i spójności stylistycznej. Stopa, trzon i awers zdobiony jest motywem charakterystycznym dla stylu regencji. Są to załamujące się wstęgi w połączeniu z popularnym w okresie całego baroku ornamentem roślinnym. Pozwala to wydatować tę część zabytku na I poł. XVII wieku. Zupełnie odrębny stylistycznie jest jego rewers. Jego forma i sposób wykonania przypomina już zdobnictwo z II połowy, a nawet końca XIX wieku. Takie łączenie starych sprzętów z nowymi nie było odosobnionym przypadkiem. Często zdarzało się, iż dobrze zachowane części starego

relikwiarza czy kielicha łączono z nowymi elementami nadając im nawet inną formę czy przeznaczenie.

Na uwagę zasługuje wspomniana już w wizytacji z 1608 roku monstrancja. Wiadomo, iż wykonana była ze srebra, a zdobiona kamieniami i koralami, kolejne wzmianki podają dodatkowe informacje. Wizytacja z 1781 wspomina, iż „monstrancja dość okazała y słusznej wagi, wszystka wyzłocona, staroświecka, srebrna, niektóre detale mosiężne odlewane, kamieniami i koralami przyozdobiona”. Z 1827 roku dodatkowo dowiadujemy się, iż ważyła 336 łutów, a wysadzana była czeskim kamieniami. W sierpniu 1830 roku bp płocki i Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wyraziła zgodę na przerobienie monstrancji, krzyża srebrnego i pateny do noszenia chorym. Na stopce nowej monstrancji wryto napis „Monstrancja to ze starej nowa odrobiona kosztem dobrowolnej składki parafian za czasów x. W. Dłużniewskiego proboszcza parafialnego kościoła ostrołęckiego w Warszawie 1830 roku waży grzywien 17 łutów 13 3/4 próby 12.⁹ Czy jest to monstrancja, którą w 1931 odnowiono, umieszczając napis „1898, Ostrołęka 1927 ks. Serejko”, przechowywana obecnie w parafii, trudno powiedzieć.

Nie wiadomo gdzie znajduje się obecnie darowany przez mieszczan ostrołęckich kielich z datą 1663 r. Jeszcze podczas prowadzonych w latach sześćdziesiątych prac inwentaryzacyjnych znajdował się on na wyposażeniu parafii. Wykonany ze srebra był częściowo złocony. Stopa zdobiona była repusowanym ornamentem roślinnym, na stopie też znajdował się łaciński napis wspominający fundatorów i datę ofiarowania, co w zdecydowanym stopniu ułatwiło wydatowanie tego zabytku.¹⁰ Lany gruszkowaty nodus zdobiony był główkami aniołków, koszyczek także zdobiony tak popularnym ornamentem roślinnym ze śladami jeszcze gotyckiego zdobnictwa w postaci koronki zdobiącej jego wykończenie. Interesujące jest, iż z tego samego daru inny kielich znajdował się w parafii pobernardyńskiej. II połowa XVII wieku w Ostrołęce była okresem wzmoczonych fundacji może nawet bardziej na rzecz powstającego klasztoru niż kościoła parafialnego. Funkcjonowanie jednej parafii i likwidacja w XIX wieku zakonu bernardynów mogła spowodować zmianę miejsca przechowywania niektórych sprzętów liturgicznych.

W źródłach archiwalnych wizytacji z 1781 roku znajdujemy wzmiankę o będącej na stanie parafii „puszce z pokrywą roboty augszburskiej”. Nie wiadomo czy świadczy to o importach argentiów z tak znanego ośrodka jakim był niemiecki Augsburg czy też jest to tylko określenie techniki wykonania.¹¹

Bardzo istotnym w sprawowaniu liturgii były odpowiednie szaty. Niestety w kościele farnym zachował się tylko jeden pochodzący z XVIII wieku ornat. Ta główna szata liturgiczna w ciągu wieków funkcjonowania kościoła przechodziła liczne ewolucje tak w zakresie kształtu jak i zdobnictwa. Ornat z fary jest typowym przykładem barokowego haftu i ornamentyki. Wyraźne duże motywy kwiatowe zaczęły przeważać w polskich haftach sakral-

nych od poł. XVII wieku. Były one rozmieszczane na wydzielonych pionowych polach kolumny, a także na bokach szaty. Jednak dopiero w późnej fazie rozwojowej w XVIII wieku nastąpiło rozluźnienie powierzchni ornatu na środkową kolumnę i części boczne. Jednolicie skomponowany na całej szacie ornament, rozdzielany był tylko przez wąskie szlaczki lub galony sztuczne wydzielając główną środkową kolumnę.¹²

Jak widać z przedstawionych tutaj przykładów różne były koleje poszczególnych sprzętów. Niektóre z nich w niezmienionej formie dotrwały do czasów dzisiejszych, inne zaginęły, jeszcze inne posłużyły po przetopieniu jako materiał do nowych wytworów rzemiosła. Ich koleje są jednocześnie obrazem funkcjonowania i rozwoju parafii ostrołęckiej.

Przypisy:

¹A. Wołosz, Zaginione złotnictwo ze skarbca kościoła w Krasnem, w : Mazowsze, 7(1/96) s.45

²Tamże s.47 za Volumina legum, (wyd. 2), t.IV, Petersburg 1859, s. 281 (f. 203-204), nr 26: s. 283-4 (f. 609), nr 37. „Aby skarby kościelne wcale były zachowane, ustawiamy, iż Xięża Biskupi, w mieściech y w imionach naszych Królewskich, z Starostami, albo dzierzawcami naszymi: a w szlacheckich z podawcami, mają inwentarze srebra y skarbów kościelnych czynić”

³I. Galicka, H. Sygietyńska, Katalog zabytków sztuki w Polsce, T. X, z. 11, Warszawa, 1983

⁴M. Przytocka, S. Mojzych, Ostrołęka - kościół farny pw. Nawiedzenia NMP dokumentacja historyczno-architektoniczna, Olsztyn 1992

⁵tamże s. 13 - 32

⁶M. Gradowski, Znaki na srebrze, znaki miejskie i państwowe używane na terenie Polski w obecnych jej granicach, Warszawa 1994, s.39

⁷J. Samek, Polskie złotnictwo, Warszawa 1988, s.157

⁸M. Gradowski dz. cyt. s. 158

⁹M. Przytocka dz. cyt. s. 32

¹⁰Spe Gregorius Jankowski cum Catherina consorte suo succesores o bin Simonis Bies civis Ostrolencum, eiden eula ex testamento Obtularcent 1663 za: dokumentacja inwentaryzacyjna SOZ/Ostrołęka

¹¹J. Samek, dz. cyt. s. 69

¹²T. Mańkowski, Polskie tkaniny i hafty XVI - XVIII w., Wrocław 1954